

**TÜRK DİLLƏRİNDƏ İŞLƏNƏN ORTAQ FRAZEOLoji VAHİDLƏRİN
FORMA VƏ MƏNA XÜSUSİYYƏTLƏRİ
(AZƏRBAYCAN, TÜRK VƏ TÜRK MƏN DİLLƏRİNDƏ)**

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/1/34-46>

Şəkər Məmmədova
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, müəllim
ADPU, Türkoloji mərkəz
Bakı, Azərbaycan
shakarmammadova1986@gmail.com
Orcid: 0009-0005-5385-4733

Xülasə

Tərkibi ən az iki sözdən ibarət olan frazeoloji vahidlərin daşlaşma xüsusiyyəti, onu əmələ gətirən sözlərin sabit qalmasını, yerlərinin dəyişməməsini və yerlərinə başqa sözlərin işlədilməməsini də təmin edir. Bu xüsusiyyəti sayəsində frazeoloji vahidlər dilin lüğət tərkibində önəmli yerə sahibdir və olduğu kimi başqa dillərə çevrilə bilmir. Bu hər dildəki frazeoloji vahidlərin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biridir. Türk dilləri frazeologiya baxımından dünyanın ən zəngin dillərindən biridir. İstər yazıda, istərsə də şifahi nitqdə bilərəkdən və ya bilməyərəkdən istifadə etdiyimiz bu frazeologizmlər faktiki olaraq ifadənin ayrılmaz hissəsidir. Ədəbiyyatın bütün janrlarında ifadəyə canlılıq, məmnunluq qatmaq üçün istifadə olunan frazeoloji vahidlər – deyimlər şair və yazıçıların diqqətindən kənarda qala bilməyəcəyi çox qiymətli ifadə elementləridir. Atalar sözləri kimi frazeoloji vahidlər də az sözlə çox məna ifadə etməyin ən yaxşı nümunəsidir. Son illərdə türk dillərində frazeologizmlərlə bağlı çoxşaxəli və əhatəli araşdırmaların aparıldığıнын şahidi oluruq. Bu məqalədə Azərbaycan, Türk və Türkmən dillərində işlədilən bəzi oraq frazeoloji vahidlər araşdırılaraq tədqiq olunmuşdur. Oğuz qrupu türk dillərinin oraq işlədilən frazeoloji vahidlərin bir qismi çağdaş dövrümüzdə Azərbaycan, Türk və Türkmən dillərinin ədəbi dilində işlədilməkdədir. Bu frazeologizmlər səs, forma, cümlə quruluşu və söz varlığı baxımından xeyli oxşarlıqlar göstərir. Frazeoloji vahidlərin daşlaşma xüsusiyyətindən istifadə edərək bir çoxu sözbəsöz eyni olan, bəziləri isə eyni məna daşıyan oraq frazeoloji vahidləri – deyimləri müəyyən etməyə cəhd edilmişdir. Marahıdır ki, Türkmən dilində frazeoloji birləşməni təşkil edən bəzi sözlər Azərbaycan və Türk dillərində fonetik fərqlərlə işlənir. Məsələn, Türkmən dilində bəzi deyimlərdə sait uzantısı olduğu halda, Azərbaycan və Türk dillərində bu uzantılar yoxdur: bel bağlamax (Azərbaycan) - bi:l ba:ğlamak - (Türkmən) - bel bağlamak (Türk). Eyni zamanda Türkmən dilində sözlərin əvvəlində b>v dəyişməsi görünür: canını verməx` (Azərbaycan) - ca:nını bermek (Türkmən) - canını vermek (Türk). Aydınır ki, deyimlərin daşlaşma xüsusiyyəti belə səs dəyişikliklərinin aşkar edilməsində təsirli olur. Ortaqlıq göstərən frazeoloji vahidlər onları təşkil edən sözlərin fərqli olmağından asılı olmayaraq ifadə etdikləri əsas baxışların oraq olduğu görünür. Burada cin atına minmək (Azərbaycan) - cınıñ atlanmak (Türkmən) - cinleri başına toplan-mak (üşüşmek) (Türk), bəxti dönmək, bəxti çönmək (Azərbaycan) - bağıñ ba:ğlanmak (Türkmən) - bahti kapanmak (Türk) kimi frazeologizmlərdə onların quruluş məntiqlərinin eyni olduğu görülməkdədir. Məqalədə verilən üç cədvəldə oraq frazeoloji vahidlər ifadə etdikləri mənalarla birlikdə verilmişdir.

Açar sözlər: frazeoloji vahidlər, deyimlər, oraq, türk dilləri, məna eyniliyi, Oğuz qrupu

**FORMATIVE AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF COMMON PHRASEOLOGICAL
UNITS OF THE TURKIC LANGUAGES
(IN AZERBAIJANI, TURKISH, TURKMEN LANGUAGES)**

Shakar Mamadova
Doctor of philosophy in philology
ASPU, Turkological Center
Baku, Azerbaijan
shakarmammadova1986@gmail.com
Orcid: 0009-0005-5385-4733

Summary

The fossilization property of phraseological units consisting of at least two words ensures the stability of the words they comprise the immutability of their positions and the absence of replacement of the words they

comprise with other words. Due to this feature, phraseological units occupy an important place in the vocabulary of a language and cannot be translated into other languages in their pure form. Turkic languages are considered to be among the richest in phraseology languages in the world. Phraseological units, which we use both in written and oral speech, are actually an integral part of expression. Phraseological units used to add liveliness and imagery to statements in all genres of literature are very valuable elements of expression that poets and writers cannot ignore. Phraseological units such as proverbs are the best example of expressing a great deal of meaning with a few words. This article examines and studies some commonly used phraseological units used in the Azerbaijani, Turkish and Turkmen languages. Some phraseological units common in the Oghuz group of Turkic languages continue to be used in the literary language of the Azerbaijani, Turkish and Turkmen languages in the modern era. These phraseological units demonstrate significant similarities in terms of sound, form, sentence structure and vocabulary. Interestingly, some words that form phraseological units in the Turkmen language are used with phonetic differences in the Azerbaijani and Turkish languages. For example, while lengthening some Turkmen and Turkish idioms feature vowel, Azerbaijani and Turkish lack such: *bel bağlamax* (In Azerbaijani) - *bi:l ba:ğlamak* - (in Turkmen language) - *bel bağlamak* (Turkish). At the same time, replacement *b>v* does not occur at the beginning of words in the Turkmen language: *canını verməx* (in Azerbaijani) - *ca:nını bermek* (in Turkmen) - *canını vermek* (in Turkish). Phraseological units that exhibit commonality appear to share the basic meanings they express, regardless of differences in the words of which they are composed. *Здесь видно cin atına minmək* (in Azerbaijani) - *cınıñ atlanmak* (in Turkmen) - *cinleri başına toplanmak (üşüşmek)* (in Turkish), *bəxti dönmək, bəxti çönmək* (in Azerbaijani) - *bağtñ ba:ğlanmak* (in Turkmen) - *bahtı kapanmak* (in Turkish) that the structural logic of phraseological units is the same. In the article, idioms that are similar in the Azerbaijani, Turkish and Turkmen languages were identified from the point of view of sound, form and the meaning they express and were considered in three groups: 1) phraseological units consisting of the same words and expressing the same concept, despite sound differences; 2) phraseological units expressing the same meaning using the same words but different suffixes; 3) phraseological units formed from different words but expressing the same meaning. The table presented for each group in the article lists commonly used phraseological units and the meanings they express.

Key words: *phraseological units, common language, Turkic languages, semantic identity, Oghuz group*

ФОРМООБРАЗУЮЩИЕ И СМЫСЛОВЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ РАСПРОСТРАНЕННЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ (НА АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ, ТУРЕЦКОМ, ТУРКМЕНСКОМ ЯЗЫКАХ)

Шакар Мамедова
Доктор философии по филологии, преподаватель
АГПУ, Тюркологический центр
Баку, Азербайджан
shakarmammadova1986@gmail.com
Orcid: 0009-0005-5385-4733

Резюме

Свойство фоссилизации фразеологических единиц, состоящих не менее чем из двух слов, обеспечивает устойчивость входящих в их состав слов, неизменность их позиций и отсутствие замены входящих в них слов другими словами. Благодаря этой особенности фразеологизмы занимают важное место в словарном составе языка и не могут быть переведены на другие языки в чистом виде. Тюркские языки считаются одними из самых богатых фразеологией языков мира. Фразеологизмы, которые мы используем как в письменной, так и в устной речи, являются фактически неотъемлемой частью выражения. Фразеологические единицы, используемые для придания живости и образности высказываниям во всех жанрах литературы, являются весьма ценными элементами выражения, которые поэты и писатели не могут игнорировать. Фразеологические единицы, такие как пословицы, являются лучшим примером выражения большого смысла с помощью нескольких слов. В данной статье рассматриваются и изучаются некоторые общеупотребительные фразеологические единицы, используемые в азербайджанском, турецком и туркменском языках. Некоторые фразеологические единицы, распространенные в огузской группе тюркских языков, в современную эпоху продолжают использоваться в литературном языке азербайджанского, турецкого и туркменского языков. Эти

фразеологизмы демонстрируют значительное сходство с точки зрения звучания, формы, структуры предложения и словарного запаса. Интересно, что некоторые слова, образующие фразеологические единицы в туркменском языке, в азербайджанском и турецком языках употребляются с фонетическими различиями. Например, в то время как в некоторых идиомах туркменского тюркского языка есть удлинение гласных, в азербайджанском и турецком языках такое удлинение отсутствует: *bel bağlamak* (Азербайджан) - *bi:l ba:ğlamak* (туркменский) - *bel bağlamak* (турецкий). В то же время в начале слов в туркменском языке замена *b>v* не встречается: *canını vermək`* (Азербайджан) - *ca:nını bermek* (туркменский) - *canını vermek* (турецкий). Фразеологические единицы, демонстрирующие общность, по-видимому, разделяют основные значения, которые они выражают, независимо от различий в словах, из которых они состоят. Из следующих примеров: *cin atına minmək* (Азербайджан) - *cinin atlanmak* (туркменский) - *cinleri başına toplanmak (üşüşmek)* (турецкий); *bəxti dönmək, bəxti çönmək* (Азербайджан) - *bağtın ba:ğlanmak* (туркменский) - *bahtı kapanmak* (турецкий), видно, что структурная логика фразеологизмов одинакова. В статье идиомы, имеющие сходство в азербайджанском, турецком и туркменском языках, были выявлены с точки зрения звучания, формы и выражаемого ими значения и рассмотрены в трех группах: 1) фразеологизмы, состоящие из одних и тех же слов и выражающие одно и то же понятие, несмотря на звуковые различия; 2) фразеологические единицы, выражающие одно и то же значение с помощью одних и тех же слов, но разных суффиксов; 3) фразеологизмы, образованные от разных слов, но выражающие одно и то же значение. В таблице, представленной для каждой группы в статье, перечислены употребительные фразеологические единицы и значения, которые они выражают.

Ключевые слова: фразеологические единицы, общий язык, тюркские языки, семантическая идентичность, огузская группа

Annotasiya. Məqalədə oğuz qrupu türk dillərində ortaq şəkildə işlənən frazeoloji vahidlər tədqiq olunmuşdur. Tədqiqata cəlb olunan frazeoloji vahidlərin türk dillərində fonetik, leksik və morfoloji dəyişikliklərlə eyni mənada işləndiyi müşahidə edilir. Türk dillərində frazeoloji vahidlərin üst-üstə düşməsində mənbə baxımından eyni qrupda olmaqdan əlavə, əsrlər boyu xalqların öz aralarında qurduğu iqtisadi və mədəni əlaqələr, din və siyasət baxımından məruz qaldıqları xarici təsirlər də mühüm amillərdəndir.

Aktuallıq. Dili təmsil edən xalqın dünyagörüşünü, təfəkkürünü, yaşayış tərzini özündə əks etdirən frazeoloji vahidlərin tədqiqi həmin xalq və onun dili haqqında məlumat verir. Müxtəlif coğrafiyalarda yaşamalarına baxmayaraq türklər öz dillərində frazeoloji vahidlərdə ümumi cəhətləri qoruyub saxlamışlar. Ortaq şəkildə işlənən frazeoloji vahidlərin araşdırılması türk dillərinin tədqiqi baxımından aktual məsələlərdəndir. Azərbaycan, Türkmən və Türk dillərində ortaqlıq təşkil edən frazeoloji vahidlərin əksəriyyətinin tam eyni olması, bəzən də ortaq mənalar şəklində işlədilməsi dillər arasında bağlılığı bir daha sübut edir.

Metod. Məqalədə tarixi-müqayisəli və qarşılaşdırma metodlardan istifadə olunmuşdur.

Giriş. Bu gün tarixi və siyasi səbəblərlə meydana çıxan bir çox türk dialektləri və ya yazı dili istifadə olunan Türk dünyasında, bu dialektlər və yazılı ədəbi dili müxtəlif cəhətlərinə görə bir-birindən az və ya çox dərəcədə fərqlənir. Frazeologiya bu baxımdan ən diqqətçəkən hissəni təşkil edir. Türk dillərinin hər birinin özünəməxsus frazeoloji vahidlər – deyimlər xəzinəsi var. Lakin bu deyim xəzinələri müəyyən dərəcədə “əsas dialekt” səviyyəsindədir; “Ümumi türkcə” səviyyəsində daha az dərəcədə bir-biri ilə üst-üstə düşürlər. Türk dillərində frazeoloji vahidlərin üst-üstə düşməsində mənbə baxımından eyni qrupda olmaqdan əlavə, əsrlər boyu xalqların öz aralarında qurduğu iqtisadi və mədəni əlaqələr, din və siyasət baxımından məruz qaldıqları xarici təsirlər də mühüm amillərdəndir. “Türk ləhcələrinin lüğət tərkibinin oxşarlığı və üst-üstə düşməsində qaynaq baxımından eyni qrupda olmaqdan əlavə, tarix boyu topluluqlararasında köç və qarışma da; qurduqları iqtisadi və mədəni əlaqələri; din və siyasət baxımından məruz qaldıqları yad təsirlər də mühüm rol oynamışdır” [1, 215].

Frazeoloji vahidlər, ümumiyyətlə, ən azı iki sözdən ibarət olan və komponentləri öz hərfi mənalarından az-çox uzaqlaşaraq məcazi mənə kəsb edən ifadələr toplusudur. Sabitlik xüsusiyyətinə malik olan bu birləşmələri təşkil edən sözlərin yerini dəyişməməsi və ya bu sözlərin

yerinə başqa sözlərin işlədilməməsi də bu dəyişməzliyə gətirib çıxarmışdır. Frazeologizmlərin bu xüsusiyyəti onlardan müqayisəli qrammatika tədqiqatlarında tez-tez istifadə etməyə imkan verir. Az sözlə çox şeydən xəbər verən söz və ya söz qrupları olan frazeoloji vahidlər həm də yaşadığı cəmiyyətin sosial quruluşunu, adət-ənənəsini, davranış nümunələrini, həyata baxışını, bir sözlə mədəniyyətini əks etdirmək baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. “Məsələn, “kiməsə vəziyyət, iş və s. qarşısında fürsət və ya vaxt verməmək” kimi uzun sözlərlə ifadə olunan vəziyyəti “göz açdırmamaq” ifadəsi ilə qısa və çevik şəkildə ifadə etmək mümkündür. Deyimlər danışığa harmoniya, rəng, canlılıq və cazibə qatır. Bu və digər xüsusiyyətlər deyimlərdən tez-tez istifadə etmək imkanı yaratmışdır” [2, 757-758]. Frazeoloji vahidlər əmələ gəlməsi prosesi də birdən -birə yox, müəyyən zaman çərçivəsində baş verir və müxtəlif mərhələlərdən keçərək dildə sabit forma halına düşür: “Onu da deyək ki, frazeoloji vahidlərin əmələ gəlməsi müxtəlif mərhələlərlə bağlıdır. Bu mərhələlər uzun bir inkişaf dövrünü əhatə edə bilər. Bir sıra frazeoloji vahidlər isə belə bir uzun müddətli mərhələlərdən keçmədən nitqdə bir başa yaranır və ilkin dövrdə okkazional xarakter daşıyır, yalnız bir qədər sonra ümumişlək dil vahidinə çevrilir. lakin heç də bütün frazeoloji vahidlər qısa vaxt ərzində yaranma bilmir” [3, 43-44].

Türk dillərinin frazeoloji vahidləri çox zəngin və rəngarəng üslub imkanlarına malikdir. Onların hər biri bu və ya digər şəkildə nitqdə müəyyən üslub funksiyasına malikdir. “Türk dillərində mövcud olan frazeoloji vahidlərin böyük əksəriyyəti prototip situasiya ilə bağlı meydana gəlmişdir. Yəni, türk dillərində işlənən bu frazeoloji vahidlərin arxasında real həyat hadisələri – prototip situasiyalar dayanır. Lakin bu dillərdə işlənən frazeoloji vahidlərin hamısının hansı prototip situasiyalar zamanı yarandığını, bu frazeoloji vahidlərin arxasında hansı real həyat hadisələrinin dayandığını izah etmək mümkün deyildir” [4, 2, 8]. Eyni zamanda, bu cür ifadələrdə çox yüksək səviyyədə obrazlılıq, emosiya var. Ona görə də nitqdə məharətlə işlənən ifadələr çox vaxt nitqi daha mənalı edir, ona xüsusi emosionallıq verir. Frazeoloji vahidlərdə məcazilik onları təşkil edən bu və ya digər sözün obrazlı işlənməsi nəticəsində yaranır. “Frazeoloji vahidlərin əsas xüsusiyyətlərindən biri onların obrazlı, emosional, ifadəli olmasıdır. Belə ki frazeoloji vahidlər dilin ekspressivliyində, onun emosionallığında xüsusi rol oynayır. Frazeoloji vahidlər bu və ya digər anlayışı ayrı-ayrı sözlərdən dəfələrlə təsirli və obrazlı əks etdirir” [5, 359]. Həyat təcrübələrini müxtəlif metaforalarla ifadə edən frazeologizmlər stereotip kimi işlədilmiş və günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Metaforalar fikirlərin canlı və təsirli ifadəsinə xidmət edir ki, bu da frazeoloji vahidlərin əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Azərbaycan, Türk və Türkmən dilləri üçün ortaq olan bir çox frazeoloji vahidlər metaforik xüsusiyyətlərə malikdir: qulaq asmaq – gulak salmaq – kulak vermek; ürəyi ağzına gəlmək - yüreği ağzına gelmek, yüreğin ağzından çıkıp barmak, yüreğin ağzından çıkmak-yüreği ağzına gelmek; kefinə dəymək, kefinə soğan doğramaq, keypini bozmak (gaçırmak), (birinin) keyfini kaçırmak (bozmak) və s.

Türk dillərinin oğuz qrupunda frazeoloji vahidlər bir-birinə çox yaxın olsa da, frazeologiya və frazeoloji vahid terminləri müxtəlif sözlərlə ifadə olunur. Azərbaycan dilində “frazeologiya”, “frazeoloji vahidlər”, türkcə “deyim”, “tabir”, Türkmən dilində “frazeologizm”, “durnukly söz düzümləri”, qaqaüz dilində “bölünmez laf birleşmesi”, “frazeologizma” kimi ifadə olunur. [6, 73]

XIII əsrə qədər ortaq yaşayış sahəsinə malik olan oğuz tayfaları XIII əsrdən sonra müxtəlif tarixi hadisələr nəticəsində müxtəlif coğrafiyalarda yaşasalar da, onların deyimlərində ümumi cəhətlər və bəzi deyimlərdəki sözlər fərqli olsa da, deyimin formalaşması məntiqi eynidir. Eyni coğrafiyada ümumi həyat təcrübələrinin dilə əks olunması nəticəsində yaranan deyimlər dildə çox fəal tarixi həyatın əksi kimi özünü göstərmişdir. Tarixi inkişaf nəticəsində frazeoloji vahidlərin bir qismi dəyişən ictimai həyat, texniki inkişaf və qarşılaşılan mədəniyyətlər səbəbindən istifadədən düşmüş, bəziləri isə ya olduğu kimi, ya da dəyişikliyə uğrayaraq günümüzdə qədər gəlib çatmışdır.

Azərbaycan və Türkmən dillərindəki frazeoloji vahidlər tərkibinin sabitliyinə, yəni tərkibini təşkil edən sözlərin dəyişməzliyinə görə sabit ifadələr adlanır. “Sabit söz birləşmələri əsrlər boyu yaranmış dil və təfəkkürün məhsuludur, leksik cəhətdən bölünmür, tərkibinə və quruluşuna görə sabit xassələrə malikdir, mənaça təamlığı ilə seçilir. Beləliklə, leksik cəhətdən ayrılmaz, tərkib və

quruluşa görə sabit, məna bütövlüyünü qoruyan sözlərin birləşməsinə sabit frazeoloji vahidlər deyilir” [7, 239].

Frazeoloji vahidlər haqqında olan linqvistik baxışların müxtəlifliyi, bəzən hətta ziddiyyətliyi türk dillərində bu ifadələrin qrammatik təhlilinin verilməsini, onların əmələgəlmə yollarının, eləcə də tarixi inkişafının aydınlaşdırılmasını, quruluş və mənalarının oğuz qrupu türk dillərinə məxsus zəngin dil nümunələri əsasında tarixi-müqayisəli təhlil və tədqiq olunmasını şərtləndirir. “Şübhəsiz, fonetika, morfologiya, sintaksis və leksika ilə yanaşı əcdad dildən miras qalmış qohumluq əlamətləri dilin frazeologiyasında da özünü göstərə bilər. Lakin frazeologiyanın özünəməxsusluğundan irəli gələn bir çox səbəblərə görə dillərin müəyyən qrupunda ən qədim frazeoloji fondun əmələ gətirilməsi olduqca çətin, bir çox hallarda isə, bəlkə də qeyri-mümkündür. Buna görə də, zənnimizcə, ilkin olaraq əcdad dilin frazeologiyasını bərpa etməyə xidmət göstərən tarixi-müqayisəli cəhət deyil, sinxron plan da qohum dillərin malik olduğu ümumi və fərqli xüsusiyyətləri üzə çıxaran müqayisəli-qarşılaşdırma ön plana çəkməlidir” [8, c.274]

Türk dillərinin oğuz qrupuna daxil olan Azərbaycan, Türk və Türkmən dillərində ortaq olan bəzi frazeoloji vahidlər kiçik fonetik fərqlər istisna olmaqla forma və deyimin ifadə etdiyi əsas anlayışlar baxımından heç bir dəyişikliyə uğramadan günümüzə qədər gəlib çatmışdır, bəziləri frazeologizmin ifadə etdiyi əsas anlayışları qoruyub saxlamış, lakin söz və ya şəkilçilərin qismən dəyişdiyi görünür. Azərbaycan, Türkmən və Türk dillərində işlənən bəzi frazeoloji vahidlər forma və lüğət baxımından ortaq olsa da, deyimlərin daşdıqları əsas məfhum baxımından hər üç yazılı dildə fərqli anlayışlar ifadə etdiyi açıq şəkildə nəzərə çarpır. Bu məqsədlə bu araşdırmada Azərbaycan, Türk və Türkmən dillərində ortaqlıq göstərən deyimlər ifadə etdikləri səs, forma və məna baxımından müəyyən edilərək üç qrupda ayrılaraq: 1) səs fərqlərinə baxmayaraq eyni sözlərdən ibarət olub eyni anlayışı ifadə edən frazeoloji vahidlər; 2) sözləri eyni, lakin müxtəlif şəkilçilərdən istifadə etməklə eyni mənəni ifadə edən frazeoloji vahidlər; 3) müxtəlif sözlərlə əmələ gələn, lakin eyni mənəni ifadə edən frazeoloji vahidlər.

1. Səs fərqlərinə baxmayaraq eyni sözlərdən ibarət olub eyni anlayışı ifadə edən frazeoloji vahidlər

Qərbi Oğuz qrupunda olan Azərbaycan və Türk dili ilə Şərqi Oğuz qrupunun Türkmən dili arasında bəzi fonetik fərqliliklər frazeoloji vahidlərdə də nəzərə çarpır. Məsələn, Türkmən dilində sözün əvvəlindəki b səsi öz ilkin formasını saxlamış və b>v dəyişikliyi olmamışdır: barmaq - varmaq, bermək - vermək. Türkmən dili prototürklərin ilkin uzun saitlərini böyük ölçüdə qoruyub saxlamışdır: a:t – ad, ca:n – can. Bundan əlavə, Azərbaycan dilində bəzi səslər Türk və Türkmən dilindən fərqlənir. Məsələn, Azərbaycan dilində q və x (x`) samitlərinin olması bəzi səsləri digər türk dillərindən fərqləndirir: qəm – gam, yuxu – uky – uyku, bükülməx` - bükülmək.

Təməl məntiqi və ifadə etdikləri əsas məna baxımından Azərbaycan, Türkmən və Türk dillərində işlənən bəzi frazeoloji vahidlərin ortaq sözlərdən ibarət olduğu görünür. Bu qrupda frazeologizmlər səs quruluşu və ifadə etdikləri əsas anlayışlar baxımından ortaq bir xüsusiyyətə malikdir və eyni zamanda bəzi frazeologizmlər yuxarıda qeyd etdiyimiz fonetik dəyişikliyə məruz qalsa da, onların ifadə etdiyi əsas məna baxımından ortaq bir xüsusiyyətə malik olduğu görünür. “Bu grupta deyimləri oluşturan sözcükler ses yapısı ve belirttikleri temel kavramlar yönü ile ortak bir özellik taşır” [9, 97]. Bu qrupda müəyyən etdiyimiz frazeoloji vahidlər Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, Türkmən dilinin düşüdirişli sözlüğü və Türkçe sözlük [10, 11, 12] lüğətlərindən nümunələr seçilərək aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Cədvəl 1

Azərbaycan dilində	Türkmən dilində	Türk dilində	Frazeoloji vahidin mənası
ad almax	a:t almak	ad almak	yaxşı işinə görə şöhrətlənmək
ayax basmax	ayak basmak	ayak basmak	gəlmək, daxil olmaq

baş əyməx'	baş eğmek	baş eğmek	tabe olmaq, kiminsə iradəsini qəbul etmək
bel bağlamaq	bi:l ba:ğlamak	bel bağlamak	güvənmək, inanmaq, etibar etmək, arxalanmaq
beli bükülməx`	bi:li bükülmək	beli bükülmək	1. qocalmaq 2. ağır müsibət, bədbəxtlik üz vermək, bədbəxtliyə düçar olmaq
boyun əyməx`	boyun eğmek	boyun eğmek	tabe olmaq, itaət etmək, alçalmaq, təslim olmaq
burnunu soxmaq	burnuñı sokmak	(bir işə) burnunu sokmaq	lazım olmadan hansısa işə qarışmaq
burnundan gətirməx`	burnuñdan getirmək	burnundan getirmək	haram eləmək, əhvalını korlamaq
canını almaq	ca:nını almak	canını almak	öldürmək, məhv etmək
canını verməx`	ca:nını bermək	canını vermek	fədakarlıq etmək
cəfa çəkməx`	cepa: çekmek	cefa çekmek (görmək)	əzab-əziyyət çəkmək, çətinliyə düşmək
dan atmaq, dan yeri ağarmaq	dañ atmaq dañ a:ğarmak dañ sa:z bermək	tan ağarmak (atmaq, sök mek)	tədricən işıqlanmaq, səhər açılmaq, sübh açılmağa başlamaq, səhər tezdən üfüqdə qızartı görünmək
tər tökməx`	der dökmək (saçmaq)	ter dökmək alın teri dökmək	1. bir şeyi əldə etmək üçün çox çalışmaq, çapalamaq, çox əlləşmək, çox zəhmət çəkmək. 2. utanmaq
dünyaya gəlməx`	dünyä: gəlmək (inmək) äleme inmək	dünyaya gəlmək	doğulmaq, anadan olmaq
qəm çəkməx` (yeməx`)	gam çekmek (basmak)	gam çekmek	nəyisə özünə dərd etmək
qanı qaynamax	ga:nı gaynamak	(birinin) kanı kaynamak	doğma bilmək, çox bəyənmək
könül verməx` (bağlamaq)	gövün bermək	gönül vermek	aşiq olmaq, vurulmaq, ürəkdən sevmək
gözdən düşməx`	gözden düşmək	gözden (gözünden) düşmək	əvvəlki hörmətini itirmək, sayılmamaq
gözü yolda qalmaq gözü yollara baxmaq	gözi yolda bolmaq gözi yolda gəlmək	gözü yolda (yollarda) kalmak (olmak)	kiminsə gəlişini intizarla gözləmək
göz yummaq	göz yummaq	göz yummaq	ciddi əhəmiyyət verməmək, nəzərə almamaq, boş buraxmaq, güzəştə getmək
qulağ asmaq	gulak asmak	kulak asmak	dinləmək, deyilənə əməl etmək, deyiləni qəbul etmək, fikir vermək
xəbər almaq	habar almak	haber almak	soruşmaq, bilmək istəmək
heyran qalmaq (olmaq)	hayran gəlmək	hayran olmaq (kalmak)	təəccüblənmək
kefini pozmaq (qar)	keypini bozmaq (qaçırmək)	(birinin) keyfini qaçırmək (bozmaq)	dilxor etmək
məskən tutmaq	mesğen tutmaq	mesken tutmaq	bir yerdə yaşamağa başlamaq, yurd, yurd-yuva salmaq
nazını çəkməx`	nä:zini çekmek	(birinin) nazını çekmek	əzizləmək, əziyyətinə, şıltaqlığına dözmək, hər istəyinə əməl etmək
nök'tə qoymaq	nokat goymək	nokta koymək	bitirmək, qurtarmaq, tamamlamaq
rəva görməx` (bilməx`)	rova: görmək (bilnek, kılmaq, eylemek)	(bir davranışı birinə) reva görmək	münasib, uyğun saymaq, layiq bilmək

yuxusu qaçmaq	u:kusu qaçmaq	uykusu kaçmaq	yata bilməmək, yuxuya gedə bilməmək, yuxusu pozulmaq
yola çıxmaq	yola çıkmak	yola çıkmak	getməyə başlamaq, səfərə çıxmaq
yolunu kəsməx`	yo:lunu kesmek	yolunu kesmek	irəliləməsinə, inkişafına mane olmaq
ürəyi ağzına gəlməx`, ürəyi qopmaq	yüreği ağzına gəlmək, yüreğin ağzından çıxıp barmək, yüreğin ağzından çıkmək	yüreği ağzına gəlmək	bərk qorxmaq, qorxu hissi keçirmək;
üzə çıxmaq	yüze çıkmak	yüze çıkmak	1. aşkarlanmaq, bilinmək; 2. daha gizlənməyib açıq yaşamağa başlamaq
zəhmət çəkməx`	zəhmət çekmek	zahmet çekmek	əmək sərf etmək, çalışmaq, əməksevər olmaq

2. Sözləri eyni, lakin müxtəlif şəkilçilərdən istifadə etməklə eyni mənanı ifadə edən frazeoloji vahidlər

Bu qrupda frazeoloji vahidləri yaratmaq üçün istifadə edilən sözlərin Azərbaycan, Türk və ya Türkmən dilində ifadə olunması üçün nəzərdə tutulan ortaq məfhumun müxtəlif şəkilçilərlə frazeologizmləri əmələ gətirdiyi görülür. Burada Azərbaycan və Türk dili bir-birinə yaxınlıq təşkil edir. Azərbaycan və Türk dilində frazeoloji vahiddə ifadə olunan mühakimə daha çox 3-cü şəxs təkinin yiyəlik şəkilçisi ilə göstərilir. Türkmən dilində sözügedən vəziyyət ikinci şəxs təkinin yiyəlik şəkilçisi ilə ifadə edilir. Eyni zamanda Azərbaycan və Türk dilindəki frazeoloji vahidlərdə ifadə olunması nəzərdə tutulan mənfi mənə “- ma” inkar şəkilçisi və məsdər şəkilçisi “-mak” ilə ifadə olunarkən, bu vəziyyət Türkmən dilində “-maz” inkar şəkilçisinə “+lık/+luk” addan ad düzəldən şəkilçiləri əlavə edilməklə ifadə edilir. Bu qrupda araşdırmaya cəlb edilmiş frazeoloji vahidlər aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Cədvəl 2

Azərbaycan dilində	Türkmən dilində	Türk dilində	Frazeoloji vahidin mənası
bağrına basmaq	bağra basmak	bağrına basmak	məhəbbətlə, nəvazişlə qucaqlamaq, ürəklə görüşmək
bəxti açılmaq	bağtın açılmək	bahtı açılmək	işləri uğurlu olmağa başlamaq, uğur əldə etmək
candan keçməx`, canından keçməx`	ca:ndan geçmek	canından geçmek	bir şey uğrunda özünü fəda etmək, yolunda ölümə getmək
canı yanmaq	ca:nın yanmaq	canı yanmaq	istəmək, acımaq
dili tutulmaq	diliñ tutulmaq	dili tutulmaq	1. təəccüb, heyrət içində qalıb danışa bilməmək 2. danışmaq qabiliyyətini itirmək
əli gəlməx`	elden gəlmək	elinden gəlmək	qıymaq, rəva görmək
əlindən tutmaq	elden tutmaq	elinden tutmaq	yardım göstərmək, maddi kömək etmək
qaşlarını çatmaq, qaşları çatılmaq (düyülməx`)	ga:ş çıtmak (tapışmaq)	kaşlarını çatmaq	dərin fikrə dalaraq, yaxud hiddətlənərək qaşlarını yığmaq
könlünü almaq	gövnünü almak	gönül (gönlünü) almak	incimiş bir adamı ovutmaq, sakitləşdirmək, incikliyi unutdurmağa çalışmaq, yumşaltmaq, acığını unutturmaq
göz dəyməx`	göz değmek	gözü değmek	inanca görə, kiminsə baxışından ziyan

			çəkmək, zərər görmək
göz dix`məx`	göz dikmek	gözünü (gözlerini) (bir şeye) dikmek	1. Bir şeyi ələ keçirmək arzusunda olmaq, sahib olmağa çalışmaq 2. Yeganə ümid yeri olmaq, arxayın olmaq 3. Diqqətlə baxmaq
gözü doymamax	gözün doymazlık	gözü doymamak	1. Həris olmaq, tamah-karlıq eləmək, hər şeydə gözü qalmaq 2. Baxmaqdan doyma-maq, ürəyinə yatdığı bir şeyi və ya bir kəsi arzulamaq
gözünü qorxutmaq (qorxuzmaq)	gözünü gorkuzmak	(birinin) gözünü korkutmaq	qorxmağa, çəkinməyə məcbur etmək, hədələmək
iştahası açılmaq	işdə: açılmak	(birinin) iştahı açılmak	iştahası artmaq, iştahalanmaq, yemək istəmək
iştahası küsməx` (bağlammaq, pozulmaq, tutulmaq)	işdə:si kesilmek	iştahı kapamak (kesmek)	bu və ya başqa bir səbəb üzündən yemək istəməmək, ürəyi heç bir şey istəməmək
işi düşməx`	i:şin düşmek	işi düşmek	kiməsə ehtiyacı olmaq, müraciət, xahiş etmək zərurəti yaranmaq
sözünü kəsməx`	sözi kesmek	sözünü kesmek	danışmağa, fikrini bitir-məyə imkan verməmək
yoluna qoymaq (salmaq)	yo:la goymak	yoluna koymak	nizamlamaq, yerbəyer etmək, sona çatdırmaq, birdəfəlik həll etmək
yolu düşməx`	yo:luñ düşmek	(bir yere) yolu düşmek	getməyə başlamaq, səfərə çıxmaq

3. Müxtəlif sözlərlə əmələ gələn, lakin eyni mənanı ifadə edən frazeoloji vahidlər

Texnologiya sahəsində inkişaf, sosial strukturlar və dəyər mühakimələrindəki dəyişikliklər illərdə stereotipləşən ifadələrin dəyişməsinə səbəb olub. Eyni zamanda, bu diferensiallaşmada dəyişən həyat tərz, onların təsir etdiyi mədəni fokuslar, həyat təcrübələri, psixoloji amillərin və s. də təsiri var. Bu qrupda müəyyən etdiyimiz ümumi frazeologizmlərin əksəriyyətində bu dəyişikliyi aydın şəkildə görürük. Azərbaycan, Türk və Türkmən dilində ortaqlıq göstərən frazeoloji vahidlər onları təşkil edən sözlərin ədəbi dildə bir-birindən fərqləndiyi görünür. Bəzi frazeoloji vahidlər hər üç dildə fərqlidir, digərləri isə iki dildə ortaq sözlərlə, bir dildə isə fərqli sözlərlə ifadə edilir. Bu qrupda müəyyən etdiyimiz frazeoloji vahidlər bunlardır:

Cədvəl 3

Azərbaycan dilində	Türkmən dilində	Türk dilində	Frazeoloji vahidin mənası
ağızdan-ağza keçməx` (söylənməx`, deyilməx`, dolaşmaq)	ağızdan-ağza geçmek (yayramak)	ağızdan ağza dolaşmaq (veya geçmek)	səsi-sorağı hər yana yayılmaq, məşhurlaşmaq, şöhrətlənmək
ağzına gələnə deməx`	ağzına a:k-da: gelse diymək, gara-da gelse ağza gələnə otarmak (urmak)	ağzına geleni söylemek	bərk danlamaq, töhmətlən-dirmək, biabır etmək, söymək
ağzından vurmaq	ağzından almak	sözü ağzından almak	danışığını davam etdir-məyə qoymamaq, susdur-maq, sözünü yarıda kəsmək
ağzından qaçırmək (çıxmaq)	ağzından sıpdırmək	ağzından kaçırmək	gizli saxlanılan bir şeyi bilmədən demək, istəmə-dən, fikirləşmədən,

			qeyri-ixtiyari bir sözü dilinə gətirmək
ağzını ara(la)maq	ağzını ı:şğamak	ağzını aramak (yokla-mak)	birinin fikrini, məqsəd və niyyətini, mövqeyini öyrənməyə cəhd etmək
ağlı başınan çıxmaq (getməx`)	başından hu:şı uçmaq	aklı başından gitmek	1. dəli olmaq, səfəhləmək 2. bərk hirsələnmək 3. məftun olmaq, vurul-maq, valeh olmaq
ağlı kəsməx`, ağlına çatmaq	akılı çatmaq (yetmek)	aklı ermek	1. inanmaq, mümkün hesab etmək 2. dərk etmək, anlamaq
ayağından çəkməx`, ayağının altını qazmaq, qazımaq	ayağınıñ astını gazmaq (kövmek)	(birinin) kuyusunu kazmaq	mane olmaq, paxıllıq etmək
bağrını dəlməx`, bağrı-nı qana döndərməx`	gara bağrıñı da:ğlamak gara bağrıñı dilmek	bağrını delmek, bağrını ezmek	dərindən kədərləndirmək, sarsıtmaq, dərddən üzmək, həddən artıq kədərlən-dirmək
başına çarə qılmaq	başını çaramak	başının çaresine bakmaq	çətin vəziyyətdən çıxış yolu axtarmaq, tədbir görmək
başına iş (qəza) gəlməx`, başına qıya:mət qopmaq	başına bela satın almak	belayı satın almak	müsbətlə qarşılaşmaq, xoşagəlməz hadisə baş vermək
başqasının ağzı ilə oturup-durmaq	ağza bakmaq	(birinin) ağzının içine bakmaq	öz fikri olmamaq, başqasının sözü ilə hərəkət etmək
bəxti dönməx`, bəxti çömməx`	bağtıñ ba:ğlanmaq	bahtı kapanmaq	uğursuzluğa məruz qalmaq, işləri getdikcə pisləşmək, həyatında çətin və ağır dövr başlamaq
bir daşla iki quş vurmaq	bir okta iki tovşan a:vlamak	bir taşla iki kuş vurmaq	bir dəfə zəhmət çəkməklə iki iş görmək, bir cəhdlə iki işi gerçəkləşdirmək
bir əli yağda, bir əli bağda (olmaq)	bir eli yağ bir eli bal tutmaq	bir eli yağda bir eli bal da (olmaq)	maddi vəziyyəti yaxşı olmaq, bolluq içində olmaq
bir qulağından girib o biri qulağından çıxmaq	bir gulağından girip, beyleki gulağından çıkmak	bir kulağından girip öbür kulağından çıkmak	deyilənə əhəmiyyət verməmək, saymazlıq göstərmək
burnunu yuxarı tutmaq	tumşuğıñı gööğe (yokarı, asma:na) tutmaq	burnu havada (olmaq)	təkəbbürlü olmaq, lovğalanmaq
cilovda saxlamaq, cilovu əlində olmaq, cilovunu əlində saxlamaq	cılavıñı eline bermək, cılavıñı bermək	yuları ele vermek (kap tırmak)	təbiiyində, öz ixtiyarında saxlamaq, sahib olduğu şeyi möhkəm qorumaq
cin atına mimməx`, cin başına (beyninə, təpəsinə) vurmaq,	cınıñ atlanmaq	cinleri başına toplanmaq (üşüşmək) cinleri ayağa kalkmaq	həddindən artıq əsəbi-ləşmək, bərk hirsələnmək
kəm baxmaq	çep göz bilen garmak (seretmek)	kem gözle bakmaq	pis nəzərlə baxmaq, bədxahcasına yanaşmaq
dara çəx`məx`, dar ağacından asmaq	da:ra çekmek	darağacına çekmek	çətinliyə salmaq, sıxış-dırmaq, sorğu-sual etmək, cəzalandırmaq
dibinə daş atmaq	düybüne aşık atmaq	dibine darı ekmek	bir şeyi qurtarmaq, məhv etmək, tamamilə axırına çıxmaq, israfçılığa yol vermək
dildə-ağızda gəzməx`,	dile-ağza düşmək, i:le	dile (dillere) düşmək	kiminsə, nəyinsə haqqında hər

dilə-ağıza düşməx`, dillərə düşməx`, dillərdə gəzməx` (dolaşmaq)	gep-gürrün bolmaq		yerdə danışılmaq, geniş dairədə tanınmaq, məşhur olmaq
dilinin ucuna gəlməx`	diliñe gəlmək	dilinin ucuna gəlmək	söyləmək istədiyi bir ifadəni deməkdən çəkin-mək, özünü saxlamaq.
dilini kəsməx`	diliñi çəkmək	dilini kesmək (kesip oturmaq).	usmağa məcbur etmək, susdurmaq.
dünya (gen dünya) başına daralmaq (dar olmaq)	ä:lemi da:ralmak	dünya başına yıqılmaq	sarsıntı keçirmək, böyük kədər, fəlakət üz vermək
əcəli gəlməx` (çatmaq, tamam olmaq, yetmək)	acalı yetmək	eceli gəlmək	ölüm vaxtı yaxınlaşmaq, ölüm vaxtı çatmaq; ölüm axtarmaq, ölümlə nəticələnmə biləcək hərəkətlər etmək
əlinnən tutmaq	golundan götərmək golunu tutmaq	elinden tutmaq	yardım göstərmək, maddi kömək etmək;
əlinə düşməx`	gola düşmək	eline düşmək	kiminsə ixtiyarına keçmək
fikrə qərq olmaq, fikir dəryasına qərq olmaq, fikir götürməx`, fikrə dalmak	pikir derya:sına gark bolmaq, pikir derya:sında yüz- mek, pikire batmaq, pikire çümmək, pikire düşmək, pikire gitmək, pikire münmək, fikir kölündə yüzmək, fikir kölünə batmaq, fikir kölünə çümmək	düşüncəyə dalmak	qayğılanmaq, narahatlıq keçirmək, bir məsələ ilə bağlı dərinlən düşünmək
fürsət tapmaq	pursat tapmaq	fırsat bulmaq	uyğun, əlverişli zaman tapmaq
göz açıp yumunca, göz qırpımında, göz açıb yuman saatda	göz açıp yuması salımda	göz açıp kapayincaya kadar	bir anda
gözdən düşməx`	i:liñ gözündən düşmək	gözden (gözündən) düşmək	əvvəlki hörmətini itirmək, sayılmamaq
göz yummaq	göz yumup keçmək	(bir şeye) gözünü yummaq	ciddi əhəmiyyət vermə-mək, nəzərə almamaq, boş buraxmaq, güzəştə getmək
günü başa vurmaq	gününi keçirmək	gününü doldurmaq	adətən, əhəmiyyətsiz bir işlə məşğul olaraq günü tamamlamaq, veyillənmək
xeyir-dua verməx` (eləməx`)	a:k pa:ta: bermək	hayır dua etmək	səadət, xoşbəxtlik arzu-lamaq, uğurlar diləmək.
iki ayağını bir baş- mağa dirəməx` (təp- məx`)	iki ayağını bir yere depip durmaq	ayak diremək	öz fikrindən, dediyindən dönməmək, inadkar olmaq, tərslik etmək
iyənə ilə gor qazmaq	iññe bilen guyı gazan yalı	iğne ilə kuyu kazmaq	çox böyük zəhmət və əziyyət tələb edən çətin, ağır işlə məşğul olmaq
izinə düşməx`	ı:zına düşmək	(birinin, bir işin) ardına (arkasına) düşmək	bir olayla bağlı ilkin və vacib məlumatları öyrənərək axtarıslara başlamaq, araşdırma aparmaq
kök salmaq	kök urmaq	kök salmaq	1. Bir yerdə məskən salmaq, bərkimək, yerini möhkəm eləmək, daimi yerləşmək

			2. Möhkəmlənmək, ürək-lərdə özünə yer eləmək, yaşamaq, unudulmamaq
kökünü yer üzündən kəsməx`, kökünü qazımax	kökünə palta urmaq tohumını kesmək kökünə kibrit suyu dökmək	kökünə kibrit suyu dökmək (kökünü ku rutmaq), kökünü kazımaq	tamamilə, yerli-dibli məhv etmək, yox etmək.
könül verməx` (bağlamaq)	yürek bermək	gönül vermək	aşiq olmaq, vurulmaq, ürəkdən sevmək
qan ağlamaq	ga:n a:ğlamak (yığlamak, eñremək)	içi kan ağlamak	zülm, əzab çəkmək
qan başına (beyninə) vurmaq (sıçramaq)	ga:nı depesine beynisi-ne, kellesine) urmaq	cinleri (cin) tepesine çıkmək (binmək)	son dərəcə qəzəblənmək
qanad altına almaq	ga:nat astına almak, ga:nat aş:ğında (astında) saklamak (gizləmək)	(birini) kanadı altına almak	himayə etmək, qorumaq
qədəm basmaq (qoymaq)	gadam basmaq (goymaq, urmaq)	adım (adımını) atmaq	gəlmək, daxil olmaq
qulağ asmaq	gulaq salmaq	kulak vermək	1. dinləmək 2. deyilənə əməl etmək, deyiləni qəbul etmək, fikir vermək
qulağına dəyməx`	gulağa değmək gulağa i:lmək	kulağına gəlmək	ötəri eşitmək
murada (muradına) çatmaq (yetməx`)	mıra:dıña yetmək mıra:dıñ ha:sıl bolmaq	murada (muradına) ermək	istəyi, niyyəti həyata keçmək, arzuları gerçəkləşmək
ömrünü çürütməx`	gül ömrüñi köydürmək gül ömrüñi kül etmək	ömür çürütmək	1. həyatı boyu fiziki işlə məşğul olmaq 2. heç bir faydalı işlə məşğul olmamaq, vaxtını boş-boşuna keçirmək
rəngi qaçmaq, rəngi üzündən götürülməx`	gül meñzi saralmaq, gül meñziñ solmaq, yüzüñde reñk-pet galmazlıq	beti benzi atmaq (solmaq, uçmaq, , kül kesilmək, kireç kesilmək)	qorxudan, həyəcədən və s.-dən rəngi saralmaq, bənizi ağarmaq
saman altından su yeritməx`	sa:man altından suv goybermək	saman altından su yü-rütmək	zahirən sakit, fəaliyyətsiz görünsə də, gizlədə öz işlərini görmək
səsini çıxartmamax, səsini içinə salmaq (çəkməx`)	ses-üynüni çıkarmazlıq	sesini çıkarmamak	qorxudan və s.-dən susmaq
söz gəzdirməx`	gep gəzdirmək	laf taşımək	xəbərçilik eləmək
sözü uzatmaq	gep(i) köpəltmək (ça:ğalatmaq)	sözü uzatmaq	uzun-uzadı danışmaq, uzunçuluq eləmək
sözü yerə düşməməx`	sözünü yere gəcır-mazlıq	lafını yabana atmamak	xahişi, istəyi, arzusu, tələbi nəticəsiz qalmamaq, qəbul olunmaq, rədd edilməmək
tükləri biz-biz durmaq (olmaq), tükləri qabarmax (qalxmaq, ürpərməx`)	depe saçın düyrükmək depe saçın sıh-sıh bolmaq depe saçın üyşmək	(birinin) tüyləri diken diken olmaq	bərk qorxmaq, vahimə, təşviş, qorxu hissi bürümək
uzun sözün qıçası	gepiñ gısğa yeri	uzun lafin (sözün) kıçası	xülasə, bir sözlə, müxtəsər, nəhayət.
ürəyi düşməx` (partdamax)	zähresi ya:rılmək	ödü patlamak (kop-mak)	qəfil, gözlənilməz xəbər və ya davranışdan bərk qorxmaq

ürəyini buz kimi saxlamaq	gövnüni gi:ñ tutmaq	gönlünü serin tutmaq	narahat olmamaq, arxayın olmaq, xatircəm olmaq
üz çevirməx` (döndər-məx`)	yüz övürmək	yüz çevirmək	küsmək, incimək, əlaqəni kəsmək, yaxınlıq etməmək
üzündə abır (həya, abır-həya) olmamaq	yüzden perdä:ni sı:rmak yüzünüñ perdesi sı:rılmak	ar ve hayâ perdesi yırtılmak ar ve hayâ perdesi yırtılmak	həyasız, utanmaz, ədəbsiz olmaq
üzünü turşutmaq	yüz turşatmaq	yüzünü buruşturmaq (ekşitmək)	narazılığını bildirmək, xoşlamadığını büruzə vermək;
yanaqlarınнан qan damır	yañaklarından ga:n damayın diymək	yanağından kan dam-lamak	sağlam, dolu, qırmızı-yanaq olmaq, gümrah olmaq
yarasını təzələməx`	yarasını gozğamak	yarasını deşmək	birinin dərdini yadına salıb pərişan etmək
yerinə yetirməx`	yerinə yetirmək	yerinə getirmək	icra etmək, gerçəkləş-dirmək
yuxuya getməx`	u:ka: batmaq u:ka: gitmək	uykuya dalmak	yatmaq

Nəticə. Məlumdur ki, türklər müxtəlif coğrafiyalarda yaşasalar da frazeoloji vahidlərdə ümumi cəhətləri qoruyub saxlamışlar və bu ortaqlıq bəzən sözlərin tam eyni olması, bəzən də ortaq mənalar şəklində ortaya çıxır. Bu araşdırmada Azərbaycan, Türkmən və Türk dilindəki frazeoloji vahidlərin əksəriyyətinin ortaq mənalar daşdığını görürük. Ümumi frazeoloji vahidlərdəki səs, şəkilçi və söz fərqləri onları ifadə etdikləri mənə baxımından fərqləndirmir.

Frazeoloji vahidlər türklərin ortaq həyat təcrübələrinin dilə əks olunması nəticəsində formalaşmışdır. Bu kontekstdə deyə bilərik ki, Türk, Azərbaycan və Türkmən dilləri üçün ortaq frazeoloji vahidlərin böyük bir hissəsi oğuz boylarının XIII əsrə qədər yaşadıkları hadisələrin əksidir. Bu frazeologizmlərdə türklərin həyata baxış tərz, hadisə və vəziyyətlərə münasibəti, mühakimələri açıq-aydın görünür və ortaq deyimlərdə deyimi təşkil edən sözlərin dəyişməz olaraq günümüzə qədər gəlib çatması da bunu sübut edir. Bundan başqa, rast gəlinən müxtəlif coğrafiyaların və fərqli mədəniyyətlərin təsiri altında bəzi ümumi frazeoloji vahidlər dəyişikliyə məruz qalmışdır.

Hər bir dil onu təmsil edən insanların mədəniyyətinin, dünyagörüşünün və dəyərlərinin güzgüsüdür. Bu baxımdan dil məhsullarını xalqın mədəniyyətindən və dəyərlərindən asılı olmayaraq qiymətləndirmək düzgün olmazdı. Frazeoloji vahidlər həm də formalaşdığı cəmiyyətin sosial quruluşunu, adət-ənənələrini, davranış nümunələrini, həyata baxışını, bir sözlə mədəniyyətini əks etdirməsi ilə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Az sözlə çox şey izah edən söz və ya söz qrupları olan frazeoloji vahidlər türk dillərində xüsusi yer tutur və dilin öyrənilməsi lazım olan sahəsidir. “Qədim dövrlərdən formalaşan frazeoloji vahidlərin, o cümlədən atalar sözləri, zərb məsəllərin ümumtürk dil materialı əsasında semantik və qrammatik struktur baxımından tədqiqi türk dillərinin tarixi ilə bağlı yeni elmi nəticələrin alınmasına yardımçı olacaqdır”[13, 10].

ƏDƏBİYYAT

1. Uğurlu, M., “Türk lehçeleri arasında benzer kelimelerin eş değerklik durumu”, Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/4, s. 215-222, Ankara-Turkey, 2012.
2. Akman, H., “Van ağzıyla Türkmən türkçesindeki ortak deyimler ve bu deyimlerde görülen bazı ses değişiklikleri” International Aegean Conferences On Social Sciences & Humanities-IX, s 756-771, İzmir-Türkiye, 2024.
3. Mirzəliyeva M. Türk dillərinin frazeologiyası. I cild, Bakı, “Nurlan”, 2009.
4. Bağirov N. Türk dillərinin somatik frazeologiyası. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı, Bakı – 2022.

5. Qurbanov A., Müasir Azərbaycan ədəbi dili, I cild, Bakı, Nurlan, 2003.
6. Məmmədova A. Oğuz qrupu türk dillərində dilçilik terminləri, Bakı – 2016.
7. Nartyýew, N., “Həzırkı Zaman Türkmen Dılı” (leksika) Aşgabat, 2010.
8. Фомина М.И. Современный русский язык.Лексикология. Москва, 1983.
9. Gökçür E. Türkmen türkçesi ile türkiye türkçesindeki ortak deyimler üzerine., Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi Cilt: 9, Sayı: 25, Yıl: 2018, s.95-118,
10. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, IV cildə, I cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2006.
11. Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi, İki tomluk. I tom. A-Ž – Aşgabat, 2016.
12. Türkçe Sözlük, 11. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
13. Mahmudova Q. Türk dillərinin frazeologiyası. II cild. “Qıpçaq qrupu türk dillərinin frazeologiyası. Bakı, “Nurlan”, 2009.

Daxil oldu: 07.03.2025

Qəbul edildi: 16.04.2025